



"לֹא כֹלִי אֲמוֹת"

"לא כולי אמות" – ד"ר ישראל מילייקובסקי / נעמי מנוחין

נלחם כדי להיות אזרח שווה זכויות בארצו, ובמקביל שמר על גאווה לאומית ופעל למען עמו. הוא עשה זאת בכמה תחומים: כרופא, הוא עמד בראש ארגון הרופאים היהודי בפולין (Z.L.R.P.), ייצג את הארגון בוועידות בינלאומיות, והיה חבר בקהילת יהודי ורשה. כשפרצה מלחמת העולם השנייה ויהודי ורשה נכנסו לגטו היה מילייקובסקי לראש מחלקת רפואה ותברואה בגטו. הוא מצא את מותו באקציית ינואר 1943.²

מילייקובסקי נולד ב-17 ביולי 1887 בעיירה קרבו במחוז אושמיאנה, אז חלק ממחוז וילנה בליטא, כיום בלארוס. בשלב מסוים עברה משפחתו מקרבו לוורשה, שם רכשו ישראל ואחיו השכלה גבוהה באוניברסיטת ורשה. ב-1912 נישא לבלה סובאלסקי ושנה לאחר מכן נולדה בתם היחידה של בני הזוג, יאנינה.³ הוא סיים את לימודיו בבית הספר לרפואה של אוניברסיטת ורשה בשנת 1914; באותה שנה התגייס לצבא הרוסי ושרת כרופא צבאי. זמן קצר לאחר גיוסו נפל בשבי הגרמני ובתום מלחמת העולם הראשונה הצטרף לצבא הפולני, ממנו השתחרר בשנת 1923. עם שחרורו מהצבא החל לעבוד כרופא במחלקת עור ומין

עם סיומה של האקציה הגדולה בגטו ורשה הבין ד"ר מילייקובסקי כי הקץ קרב. כעת היה עליו לסיים לערוך את המחקר המדעי שנערך בגטו על השפעת הרעב על גוף האדם, לכתוב לו מבוא ולהבריח אותו אל מחוץ לגטו. ביושבו מיואש בדירתו, שרוי בסערת רגשות, בבדידות השמורה למנהיגים, כשהרחובות השדודים והמוות ניבטים מבעד לחלוננו, הוא בחר לספר לעולם מה עוללו הנאצים ליהודי ורשה. הוא ביקש להציב אנדרטה לרופאים היהודים, חבריו ושותפיו, אולי גם עבורו, ביקש שמשהו יישאר לאחר מותם. הוא חתם את המבוא המרגש במילים: NON OMNIS MORIAR ("לא כולי אמות").

לא הייתה זו הפעם הראשונה בה השתמש במילים אלה, מילים שהעידו על השכלתו הרחבה, על שליטתו בעולם המושגים הקלאסי ועל היותו איש האינטליגנציה היהודית. לאורך השנים הותיר אחריו מילייקובסקי שפע של טקסטים שפורסמו בעיתונות היהודית ביידיש ובפולנית, בנאומים ובהרצאות. מהם ניתן ללמוד על הנושאים שהעסיקו את הקהילה היהודית, את אנשי האינטליגנציה היהודית בוורשה של אותם הימים ואותו. הוא

1 - Apfelbaum, Emil (ed.). "Chorobą Głodową; Badania Kliniczne Nad Głodem Wykonane W Getcie Warszawskim Z Roku 1942". Warszawa: American Joint Distribution Committee, 1946. PP. 8-12.

2 - מנוחין, נעמי 'דרך ללא מוצא': ד"ר ישראל מילייקובסקי 1887-1943. ירושלים, מרכז זלמן שזר, 2022.

3 - יאנינה, סיימה לימודי רפואה באוניברסיטת ורשה ב-1936, נישאה לסטניסלב גייבסקי לימים שגריר פולין בצרפת. בזמן המלחמה חיה כנוצרייה בצד הארי, שרדה את המלחמה ונפטרה ב-1960.

בבית החולים היהודי צ'יסטה בוורשה ובמקביל פתח מרפאה פרטית בביתו. בשנות ה-20 של המאה ה-20 הוקם ארגון של רופאים יהודים, ומילייקובסקי הפך לחבר פעיל בארגון, ואף עמד בראשו בשנות ה-30 של המאה ה-20. בנוסף היה חבר פעיל בארגון לבריאות הציבור טא"ז וכן בארגון למלחמה בשחפת, 'בריאות'. כמו כן היה חבר בהנהלת התיאטרון היהודי. בשנות השלושים היה חבר פעיל בהנהלת הקהילה היהודית מטעם הסיעה הדמוקרטית וסיעת 'עת לבנות'. לאורך השנים, בנוסף לתפקידיו כרופא וכפעיל ציבור, פרסם מילייקובסקי מאמרים בעיתונות היהודית והמקצועית כאחד. בין היתר כתב בהם על מעמדו של הרופא היהודי, מאבקים בקהילה היהודית, יחסי יהודים-פולנים, המומרים, היגינה, הסכדים ועוד. מילייקובסקי, בעל תודעה היסטורית, התייחס גם לעליית הנאצים לשלטון בגרמניה. במאמר נוקב בשם "הזיכרון שלנו" התנבא כי מדובר בתופעה בת-חלוף, אך כזו שמחירים כבדים בצידה:

"בלילה חשוך ודומם שירד על החיים בגרמניה יכול כוכבו של היטלר לזרוח לרגע כדי לכבות מאוחר יותר ולהעלים כליל. הפרסום של הדמגוג הברברי יחלוף ויתפוגג כמו ערפל ובהיסטוריה של העם הגרמני יהווה כתם אחד גדול... הוא יעלם ללא סימן וישאיר לנו היהודים רק זיכרון עצוב ולגרמנים אכזבה טרגית..."⁴

ב-23 באפריל 1936 נפתח בתל אביב הקונגרס העולמי הראשון של הרופאים היהודים. הקונגרס דן במעמדם של הרופאים היהודים בארץ ישראל ובעולם כולו, בעיקר באירופה. מילייקובסקי השתתף בקונגרס כנציג ארגון הרופאים היהודים בפולין, ועצם הנסיעה לארץ ישראל איפשרה לו לבחון מקרוב את דעותיו על הציונות. הוא טייל בארץ, התרשם מנופיה, פגש את תושביה, השתתף בפגישות ולקח חלק פעיל בקונגרס. כשחזר לוורשה, החל לפרסם את הרשימות שהכין במהלך ביקורו, וכללו את מחשבותיו ורגשותיו מאותם ימים. רשימות אלה פורסמו תחת הכותרת "עם הקונגרס העולמי של רופאים יהודים בארץ ישראל – מאפיינים ותגובות". רוב ההערות פורסמו בעיתון "דער מאמענט", עיתון פולני בשפה היידישית, וכן בעיתון האינטליגנציה היהודית "נאש פשגלונד".

הוא כתב בעיקר על ארץ ישראל ועל רגשותיו כלפיה. כאיש ציבור, פובליציסט ורופא, חלק מילייקובסקי עם יהודי פולין בכלל, ועם בני האינטליגנציה היהודית, בין השאר, את חוויותיו האישיות מהביקור. הוא כתב על המפגש הראשון עם ארץ ישראל וצבעיה, אור השמש, חוף תל אביב, רחובות העיר העברית הראשונה ואנשיה; הוא כתב על המפגש עם ירושלים; הטיולים ברחבי הארץ, היישובים העבריים המתחדשים והתושבים היהודים והערבים. יש לציין כי מילייקובסקי ביקר בארץ ישראל בראשית המרד הערבי 1936 והיה עד להידרדרות ביחסים בין תושבי הארץ. עבור מילייקובסקי, ארץ ישראל הייתה עולם שיש להכירו, העשוי מרבדים אישיים, לאומיים, היסטוריים ופילוסופיים; עשיר בפרטים, צבעים, ריחות וטעמים; חי ואמיתי, אך מלא הוד וקדושה; עולם עם פרשנות ותוכן. על החוויה הרוחנית שעבר כתב:

"מחשבותי עפו אל החלל... אל פסגות ההרים, הרי ארץ ישראל! שוכן עליהם הסוד מלא החשאויות של נצחיות מאובנת, מרחפת מעליהם הרוח המיסטית של דורות ועולמות. אתה עומד לפניך, כמו מקום מקודש, אתה עומד ומתפלא על היופי העל-ארצי, השמימי שלהם והרגש נדחק ומשתוקק למילה מתאימה, אבל... שתוק, אתה האדם הקטן, התפלא ושתוק!... וכשהאטובוס שלנו נסע מעל טבריה, בשעה בין השמשות, ראיתי מבעד לחלון את תמונת הכחול של הכנרת וההרים סביבה. וכשהערפל האפור-כחול, שעטף את ההרים, התמזג עם השמים... השמים והארץ נהיו אחד, כשהתמונה הנהדרת הבלתי נשכחת הזאת צפה מול עיני, שמעתי בת קול של הקריאה הקדושה 'אחד'! כאן הוא המעיין, ממנו היא מלאה את העולם..."⁵

המפגש עם ארץ ישראל ומראותיה עימת את מילייקובסקי עם המציאות בפולין. כחבר המפלגה הציונית ונציגה בוועד הקהילה היהודית בוורשה, עמד לבחון את עמדותיו ואת מקומו בעולם. בחינה זו באה לידי ביטוי בהשוואות הבלתי פוסקות באותן רשימות בין "כאן" ל"שם", "מזרח" ו"מערב", "מודרניות" ו"מסורת" ו"אנחנו" ו"הם". מהתיאורים נדמה כאילו הטבע של ארץ ישראל התגייס בעצמו לקבל את פניו: החוף, ההרים, השדות, העמקים,

תל אביב ורחובותיה, ירושלים עם קדושתה, עמק יזרעאל ואפילו היישוב הצפוני של יסוד המעלה. אבל מילייקובסקי נמצא בסכסוך פנימי: הוא גאה בפרויקט הציוני ורוצה להיות חלק ממנו, אבל לאורך כל הדרך יש דברים שמזכירים לו שמקומו אינו בארץ ישראל, למשל הדרישה לדבר בעברית, ולא ביידיש. הוא אוהב את ארץ ישראל, אבל הוא לא חלק ממנה; הוא מתרגש מהעבודה שנעשית, אך נותר כצופה מבחוץ. גופו נמצא על חופי תל אביב, אך עיניו הן עיניהם של יהודי הגולה.

בטיול האחרון בצפון הגיעו הרופאים למושבה יסוד המעלה,⁶ שם אירח אותם רופא היישוב. שם, על חופי ביצת החולה, הרופא סיפר שהוא וילדיו היו חולים במלריה, אך הוא סירב לעזוב את היישוב, למרות המחיר האישי הגבוה. הסט הערכי המוסרי-רפואי של הרופא התכתב עם מערכת הערכים של מילייקובסקי, המשתקף בפניו כהשתקפות מראה: הנה הוא, אדם שחי בביצה המטאפורית של האנטישמיות המתחזקת בפולין של אותן שנים, עומד על שפת ביצת החולה, מצוי בין שתי ביצות, וברור לו שחובה עליו לא לנטוש את קהילתו, ולשוב לפולין. זו עשויה להיות אינדיקציה לעתיד: לו מילייקובסקי, כבכיר ביודנראט בגטו ורשה, היה רוצה בכך, הוא היה יכול להשתמש בקשריו האישיים והמקצועיים כדי להציל את חייו, אבל כמו אותו רופא מיסוד המעלה, הוא בחר להישאר.

בתום הקונגרס חזר מילייקובסקי לפולין והמשיך בעבודתו הציבורית. כרבים מבני האליטה היהודית ראה גם מילייקובסקי בפעילותו הציבורית שליחות וסבר שתפקידו לשרת את החברה היהודית ולשפר אותה, להנהיגה ולדאוג לצרכיה. הוא טען כי יש להוביל את הציבור היהודי אל הקדמה. הוא תמך בהצבת האינטליגנציה היהודית בראש הנהגת הציבור היהודי ובז' לתפיסות שקידשו את שרותי הדת על פני ההשכלה והשירותים החברתיים. גם כשהתבונן על הבעיות החברתיות הוא בחן אותן כרופא:

"התפקיד הראשי של הרפואה המעשית הוא קודם כל לשמור שלא יעשה גרוע יותר.....אין עוד מדע בעולם שכה מחובר לאדם כמו הרפואה".⁷

ניתן לומר כי ישראל מילייקובסקי היה פטריוט פולני ויהודי גאה, אשר שאף לשוויון זכויות מלא במדינתו הפולנית, אך יחד עם זאת היה חבר בתנועה הציונית ונציג מטעמה בקהילה היהודית. בשלהי שנות השלושים ראה פתרון אחד לעם היהודי, והוא הגירה לארץ ישראל, אך נותר בעמדת ביניים: פעיל ציוני - הנשאר בפולין. תפיסה זו תתחזק אצלו יותר מאוחר, בשבתו בגטו אז יקבע בצורה ברורה כי: "בתסבוכת כוללת זו אני רואה רק מפלט אחד לעם שלנו והוא פלסטינה. אחרי המלחמה... אנחנו חייבים להגר לפלסטינה... לבסס את עצמנו כאומה בביתנו הקבוע".⁸

החל משנת 1936, המציאות הפוליטית של פולין הלכה והחמירה, וחיהם של היהודים בפולין נעשו קשים יותר ויותר. אולם, הגרוע מכל המתין להם בסוף אותו עשור -

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה והכיבוש הנאצי של ורשה אולצו תושביה היהודים של העיר להיכנס לגטו, שם היה מילייקובסקי חבר בכיר ביודנראט ושימש כראש מחלקת הרפואה והתברואה. למעשה, הוא היה אחראי על בריאותם של היהודים בגטו, ובתפקידו זה נאלץ להתמודד עם מחסור בציוד רפואי ובתרופות, עם השתוללות מגפת הטיפוס בגטו, וכן עם ההשלכות של הרעב הכבד. בהמשך השתתף ותמך בפעילות הפקולטה המחתרנית לרפואה בגטו.

בראיון שנתן לארכיון המחתרני "עונג שבת" הוא מספר על העומס הכבד של תפקידו:

"עבודתי המסועפת והמאוד אינטנסיבית בתחום שהופקד בידי, תחום הבריאות והאשכוז בקהילה היהודית בגטו, לוקחת את כל שעות הערנות שלי ולא מותירה בידי שום זמן פנוי כדי להיפגש עם אנשים... ולשמוע את דעותיהם על המצב... אני עומד בראש שירות הבריאות העוסק במאבק במגיפות ואחראי על אגף החולים... ובראש האיגוד הרפואי היהודי בגטו שחברים בו יותר משמונה מאות רופאים".⁹

על הדברים אפשר גם ללמוד מזיכרונותיו של שכנו בגטו, אלכסנדר דונאט:

6 - מילייקובסקי, י., "מיטן וועלטקאנגרעס פון יידישע דאקטוירים אין ארץ-ישראל", דער מאמענט 152, 3 ביולי 1936, ע' 10.

7 - Milejowski, I., "Rozważania o medycynie", Nasz Przegląd, May 7 1939, p. 19 - 7.

Kermisz, Joseph (ed.), "To Live with Honor, To Die with Honor: Documents from the Warsaw Ghetto Underground Archives, O.S. (Oneg - 8 Shabath)", Jerusalem: Yad Vashem, 1986, pp. 741-746.

"ד"ר מילייקובסקי התגורר בקומה מעלינו. הוא היה איש קטן, בעל חיוך ערמומי, ציוני נלהב ובעל חוש הומור יוצא מן הכלל. הוא לקח ברצינות את עבודתו ונהג לשוחח עמנו עליה. במשך שעות נהג לדבר על המאמצים הבלתי נלאים של המאבק ברעב ובמחלת הטיפוס שפגעה אנושות באוכלוסייה היהודית. עוד דיבר על מצבם של הפליטים היהודים שהגיעו לוורשה שמצבם אף היה קשה יותר... באחד הימים הגיע מילייקובסקי רועד, פניו נפולות כאילו הזדקן. הוא סיפר על מקרה שאירע באחד ממרכזי הפליטים. ילד כבן שמונה השתגע מרוב רעב והחל משתולל וצורח כי הוא רוצה לגנוב ולשדוד, רוצה לאכול, רוצה להיות גרמני. עוד סיפר כי ילדים רבים במרכזי הפליטים מתים מרעב. מילייקובסקי בכה כשסיפר זאת ואנו בכינו אתו.¹⁰

מול המצב הטראגי של הרעב ותוצאותיו, יחד עם הידיעה כי בגטו חיים גם רופאים יהודים בעלי שם עולמי, יכול היה מילייקובסקי להוביל את אחד הפרויקטים המבטאים יותר מכל את ההתרסה היהודית כלפי הגרמנים: "מחקר הרעב". הוא רצה שתוצאות הרעב יתועדו, ושהעולם ידע מה חוללו הנאצים ליהודים. בצד אלה ביקש לאפשר ולהמשיך בעבודה מדעית ואינטלקטואלית, לאחוז בנורמאליות במציאות א-נורמאלית. ייתכן כי הייתה זו אישיותו יוצאת הדופן, היותו בעל כושר ארגון מצוין ויכולת ביצוע בלתי רגילה. הוא יזם את המחקר, ניהל אותו, ערך וסיכם אותו, ודאג להבריתו לידידיו של פרופ' ויטולד אורלובסקי. זו תרומתו החשובה שהותיר לעולם הרפואה, שביקשה גם להוות אנדרטה לרופאים היהודים שנרצחו.

כאמור, הערך של 'שותפות הגורל הלאומי' היה ערך מכונן עבור חלק מאנשי האינטליגנציה היהודית בפולין. יש לשער שבשל קשריו ומעמדו יכול היה מילייקובסקי למלט עצמו מהגטו אך הוא בחר כמו אחרים בני מעמדו להישאר עם העם עד הסוף המר. ערב האקציה הגדולה בגטו, בה נשלחו אל מותם כ-300,000 יהודים היה זה מילייקובסקי שקבע את מותו של שותפו לדרך הציבורית עוד מימי האיגודים המקצועיים בוורשה שלפני המלחמה, ראש היודנראט אדם צ'רניאקוב, לאחר התאבדותו.¹¹

ב-18 בינואר 1943 הגיע הסוף, באקציית ינואר 1943 נתפס מילייקובסקי ונשלח כמו רבים אחרים לאומשלאג פלאץ. כשירד מדירתו לחצר הבית הבין כי חברותו ביודנראט לא תגן עליו יותר והוא התעמת עם הגרמנים וכך אמר: "רוצחים, דמינו יהיה על ראשכם"¹².

ישראל מילייקובסקי, אינטלקטואל, איש ציבור ורופא מן הראוי כי שמו יהיה חקוק בזיכרון הדורות וכפי שכתב זאת הוראטיוס ולאחר מכן הוא עצמו: 'Non Omnis Moriar' ('כי לא כולי אמות').

Donat, Alexander, The Holocaust Kingdom: A Memoir, New York: Holt, Rinehart, 1965, p. 11 - 10

11 - זיידמן, הלל, "יומן גיטו ווארשה", ניו יורק: הוצאת השבועון "די אידישע וועך", תשי"ז. עמ' 37-35.

12 - מארק, בער, "דאס בוך פון גבורה", לאדזש: דאס נייע לעבן, מיט דער מיטהילף פונם קאונסיל ראט ווארשעוועריידן אין ניו-יארק, 1947. עמ' 140.